

Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

2024

No 2

- 08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
- 08.00.02 Makroiqtisodiyot
- 08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
- 08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
- 08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
- 08.00.06 Ekonometrika va statistika
- 08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
- 08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
- 08.00.09 Jahon iqtisodiyoti
- 08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
- 08.00.11 Marketing
- 08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
- 08.00.13 Menejment
- 08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
- 08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
- 08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
- 08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

74-91 xalqaro daraja
ISSN: 2992-8982

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Bosh muharrir:

Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich

Bosh muharrir o'rinbosari:

Karimov Norboy G'aniyevich

Elektron nashr. 598 sahifa.

E'lon qilishga 2024-yil 29-fevralda ruxsat etildi.

Muharrir:

Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:

Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Rae Kvon Chung, Janubiy Koreya, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, t.f.d., prof., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri
Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, i.f.d., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri o'rinbosari
Axmedov Durbek Kudratillayevich, i.f.d., prof., O'zR Oliy Majlisi qonunchilik palatasi deputati
Axmedov Sayfullo Normatovich i.f.n., professor, MIM akademiyasi rektori
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, i.f.d., prof., TDIU YoMMMIB birinchi prorektori
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, i.f.d., prof., TDIU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, i.f.d., prof., "O'IRIAM" ilmiy tadqiqot markazi direktori – prorektor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, i.f.d., TMI professori
Samadov Asqarjon Nishonovich, i.f.n., TDIU professori
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, t.f.d., Rossiya xalqlar do'stligi universiteti professori
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, i.f.d., prof., Xalqaro "Nordik" universiteti rektori
Aliyev Bekdavlat Aliyevich, f.f.d., TDIU professori
Axmedov Ikrom Akramovich, i.f.d. TDIU professori
Po'latov Baxtiyor Alimovich, t.f.d., profesor
Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, i.f.d., TDIU professori
Isakov Janabay Yakubbayevich, i.f.d., TDIU professori
Musyeva Shoira Azimovna, SamDu IS instituti professori
Axmedov Javohir Jamolovich, i.f.f.d., "El-yurt umidi" jamg'armasi ijrochi direktori o'rinbosari
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, t.f.f.d., TAQU katta o'qituvchisi
Xalikov Suyun Ravshanovich, i. f. n., TDAU dotsenti
Kamilova Iroda Xusniddinovna, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Rustamov Ilhomiddin, f.f.n., Farg'ona davlat universiteti dotsenti
Fayziyev Oybek Raximovich, i.f.f.d. (PhD), Alfraganus universiteti dotsenti
Sevil Piriyeva Karaman, PhD, Turkiya Anqara universiteti doktoranti
Mirzaliyev Sanjar Maxamatjon o'g'li, TDIU mustaqil tadqiqotchisi
Utayev Uktam Choriyevich, O'zR Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari
Ochilov Farxod, O'zR Bosh prokuraturasi iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti bo'limi boshlig'i
Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, TDIU katta o'qituvchisi

Ekspertlar kengashi:

Berkinov Bazarbay, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, i.f.d, TDIU dotsenti
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti
Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi, i.f.d., TMI dotsenti
Babayeva Zuhra Yuldashevna, TDIU mustaqil tadqiqotchisi

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ

Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O'zR Tabiat resurslari vazirligi, O'zR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

MUNDARIJA

Ilm-fanga baxshida umr Baxtiyor Islamov	8
Kichik biznesni rivojlantirishda “yashil” iqtisodiyotni keng tatbiq qilishning ahamiyati Gulnora Abdurahmonova Kalandarovna, Sanjar Baxodirovich G’oipnazarov	10
Brand Capital as a Determinant of Institutional Prestige and Student Choice in the Higher Education System ... Zufarova Nozima Gulamiddinovna	16
Inson va atrof-muhit dialektikasi: nomutanosiblik ko’rsatkichlari va ekologik muammolar Butaboyev Maxammadjon Tuychiyevich, Maxmudov Nosir Maxmudovich	24
Yashil budjetlashtirish va uni O’zbekistonda joriy etish istiqbollari Meyliev Obid Raxmatullayevich, Gofurova Kamola Xayrulla qizi	30
Iqtisodiyotda ta’lim va fan integratsiyasining asosiy yo’nalishlari Yormatov Ilmidin Toshmatovich	35
Transport vositalari va yo’llar turizm transport infratuzilmasini rivojlantirishning muhim omilidir Agzamov Shaxboz Akmalovich	39
Bank xizmatlarini raqamlashtirish orqali samaradorligini oshirish A. X. Salamov	44
Biznes-reja baliqchilik xo’jaligi rivojlanishi uchun asos sifatida Dosmurotova Shaxista Kengashovna	48
Mamlakatning investitsiyaviy jozibadorligi va uning lizing munosabatlari rivojlanishi bilan bog’liqligi Axmediyeva Aliya Toxtarovna	55
Turizmni rivojlantirish imkoniyatlari Ziyadullayev Ilhom Narkabilovich	63
Tijorat banklari depozit operatsiyalari samaradorligini oshirish muammolari va ularni bartaraf etish yo’llari Shamsiyev Nodir Muratovich	67
Hududlarni rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarning samaradorligini oshirish masalalari Shagazatov Oybek bahodirovich	72
Hududlar biznes muhitini rivojlantirish va samarali boshqarish yo’nalishlari Davlatov Sanjar Abdimannonovich	76
Ijtimoiy rivojlanish xulq-atvor paradigmasida yoshlarning tadbirkorlik faoliyatini tartibga solishning nazariy asoslari Mirzatov Baxtiyor Toxirovich	80
Korxonalar innovatsion faoliyatida raqamli transformsiyaning muhim yo’nalishlari Yuldasheva Kamola Miraliyevna	84
O’zbekistonda agroturizmni rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish (Buxoro viloyati misolida) Yoriyeva Farangiz Murodillayevna	89
Innovatsion tadbirkorlik muhitini kompleks baholashda xalqaro tashkilotlar tajribasi Nazarova Umida Avazovna	94
Turizm faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish samaradorligini oshirishning ayrim usullari Mirzaxodjayev Alisher Botirovich	98
Globalashuv sharoitida transchegaraviy suv resurslardan samarali foydalanishni boshqirish Mirzayev Musurmon Umidullayevich	103
Surxondaro viloyati iqtisodiyotida kichik biznes va tadbirkorlikning o’rni va ahamiyati Fayziyeva Aziza Azamat qizi	108
Ta’lim muassasalarida xarajatlarni moliyaviy nazorat etishning samaradorligi tahlili Eshonqulov Davlatjon Rajabboyevich	113
Ta’minot zanjirini boshqarishda transport logistikasi usullarini takomillashtirish Zoxidova Nazokat Berdimurot qizi	119
Blokcheyn texnologiyasida xavfsizlik masalalari Mamadiyarov Zokir Toshtemirovich	123
Развитие цифровой трансформации банковского сектора Республики Узбекистан Абдурахманова Матлуба Махамадаминовна	129

Asosiy fondlarni hisoblash va baholash usullarini takomillashtirish istiqbollari.....	135
Rixsimbayev Odiljon Qobiljonovich	
Marketingda tovar harakati tizimini optimallashtirish va modellashtirish	141
Sherzod Xolmurodovich Pardayev, Kamola Abdujabborovna Pardayeva	
Iqtisodiy rivojlanish uchun strategik taqsimlash strategiyalari:	
Investitsion Fond Portfellarning qiyosiy tahlili.....	148
Sultonboeva Munira bahodirovna	
Soliq munosabatlarining ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati: ilmiy-nazariy qarashlar.....	154
Axrorov Zarif Oripovich, Saidmurodov Feruz Sodiqjon o'g'li	
Взаимосвязь инвестиционной стратегии с оценкой эффективности инвестиционного проекта	159
С. С. Алиева, А. Назаров	
Erkin iqtisodiy zonalarining faoliyati va boshqaruv mexanizmini takomillashtirish.....	167
Sheraliyeva Saida Azatovna	
Xizmat safari xarajatlari hisobining huquqiy asoslari	170
Ergashev Sarvar Xudoynazarovich	
Инклюзивное образование и его особенности.....	175
Зайнутдинова Умида Джалоловна	
Jismoniy shaxslarning mol-mulk va yer soliqlarini hisoblash va undirish samaradorligini oshirish yo'llari.....	179
Qurbonov Muxiddin Abdullayevich	
Mamlakatda soliq qarzdorligi vujudga kelishining asosiy sabablari va ularni qisqartirish yo'llari.....	184
Hakimov Ulug'bek Furqat o'g'li	
Mulk qiymatini baholash tushunchasi, baholash obyektlari, baholanadigan qiymat turlari.....	188
Izbosarov Boburjon Bahriddinovich, Yoqubboyev Ilhomjon G'ulomjon o'g'li	
O'zbekistonda sug'urta xizmatlarining zamonaviy transformatsiyasi.....	193
G. Adilova	
Biznes subyektlarida samaradorlik masalalarini o'yinlar nazariyasi usuli bilan baholash.....	197
Mardiyev Nurali	
Yengil sanoatda "lean production" konsepsiyasini tatbiq etishning amaliy jihatlar.....	203
Yaxyayeva Inobat Karimovna	
Soliq salohiyatini baholash usullari va ularning tadbirkorlik subyektlari faoliyatiga ta'siri tahlili	207
Borotov Sharofiddin Jumaqul o'g'li	
Ko'chmas mulk bozorini baholashning institutsional asoslari	213
Ishonqulov Nizamjon Fayzullayevich	
Raqamli iqtisodiyot sharoitida turizm xizmatlarini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari.....	221
Amriyeva Shaxzoda Shuxratovna	
O'zbekistonning bank-moliya tizimi hamda unda Islom moliyasi	
instrumentlarini jalb etishdagi joriy tendensiyalar	226
Eshimov Alisher Dasmurodovich	
Tashqi savdoda notarif usullarni qo'llashning iqtisodiy oqibatlarini aniqlash	
metodologiyasi (rivojlangan davlatlar tajribasi).....	234
Norqobilov Akobir Iso o'g'li	
Reklama xizmatlari va uning subyektlar samaradorligini oshirishdagi imkoniyatlari.....	240
Rabbimov Elbek Abdulloyevich	
Ijtimoiy siyosatni amalga oshirishda sog'liqni saqlash tizimini moliyalashtirish asoslari	245
Imonqulov Nuriddin Qo'shmon o'g'li	
Tijorat banklari biznes ekotizimini rivojlantirishning nazariy asoslari.....	250
Shoymardonov Orziqul Jo'ra o'g'li	
Majburiy tibbiy sug'urtaning vujudga kelishi va o'ziga xos xususiyatlari.....	256
Kenjayev Soxib Sayfiyevich	
O'zbekiston Respublikasida zamonaviy soliq ma'murchiligini joriy etish orqali budjet-soliq siyosati	
samaradorligini yanada oshirish.....	260
Yuldasheva Shaxnoza Xojiakbar qizi	
Jahon iqtisodiyotining barqaror rivojlanishida derivativlar bozorining roli	266
Shokirov Mirkamol Mirolim o'g'li	
Boshqaruv hisobida mas'uliyat markazlarini tashkil etish masalalari.....	274
Sobirov Otabek Olimjonovich	

Davlat moliyasini boshqarishda moliyaviy nazorat usullaridan samarali foydalanish yo'llari	277
Kultayev Farxod Shavkatovich	
Tijorat banklari foydasi va rentabilik ko'rsatkichlariga ta'sir etuvchi omillar tahlilini takomillashtirish	281
Normo'minov Temurbek Sheraliyevich	
O'zbekiston Respublikasida tijorat banklari aktivlar sifatini oshirish yo'llari	284
To'ychiyev Otabek Shamshiyevich	
Venchur kapitalining mohiyati va O'zbekistonda venchur tizimini rivojlantirishning institutsional asoslari.....	288
Tadjibayeva Nigora Gulomjonovna	
Innovatsiyalar: zamonaviy iqtisodiyot uchun innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash zarurati.....	293
Malikova Dilrabo Muminovna, Tursunov Jahongir Ulug'bek o'g'li	
Budjet daromadlarining shakllanishida egri soliqlarning ta'sirini ko'p omilli ekonometrik modellashtrishda tahlil qilish.....	297
Abdunazarova Shahnoza Norqo'chqor qizi	
Aksiyadorlik jamiyatlarida investitsion jozibadorlikni oshirish yo'llari	302
Abdullayev Boburjon Akbaraliyevich	
Barcha tadbirkorlik subyektlariga teng raqobat sharoitini yaratishda soliq imtiyozlarining o'rni	306
Akbarov Akmalxon Akrom o'g'li	
Hisob siyosati va unda biologik aktivlar hisobini yoritib berish tartibini takomillashtirish	310
Mirzayeva Nargiza Batirovna	
Talabalarning oilali bo'lishiga ta'sir etuvchi omillarga iqtisodiy baholashda yangicha yondashuv.....	314
O. U. Shomurodov, A. A. Suyarov, Z. U. Uroqov, J. S. Urazov, A. T. Ablahatov	
Ways to Use the Experience of Foreign Countries in Creating a Beneficial Business Environment for Entrepreneurship And Improving Taxation	319
Mukhlisa Ikramova	
Aholi turmush darajasini oshirishda moliyaviy savodxonlikning o'rni va iqtisodiy rivojlanishga ta'siri	325
Yusupov Muhammadali Soxib o'g'li, J.D. Xojiyev	
Temir yo'l sanoat korxonalarida ijtimoiy-mehnat munosabatlarini boshqarish bo'yicha xorijiy tajriba.....	329
Kadirova Sharofat Amonovna	
Механизм внедрения аутсорсинговой деятельности в АО “Ўзтемирйўлийўловчи”	332
Н. Э. Кахарава	
Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni yanada rivojlantirish investitsiyalarni jalb qilishda xorijiy mamlakatlar tajribasi	337
Sharipov Bobur Anvar o'g'li	
“STEKLOPLASTIK” MJCHning bozordagi strategik holatini tahlil qilish	342
Musyeva Shoira Azimovna	
Agrar sektorda ekologik toza mahsulotlarni ishlab chiqarishning nazariy masalalari	348
M. Sh. Nazarova, Z. S. Kazakova	
Methodological Foundations of Bank Lending and Classification of Factors Affecting the Features of Obtaining Loans.....	353
Raxmanova Laylo bahodirovna, A. Karimova	
Agrosanoat klasterlarda tovar-moddiy zaxiralar samaradorligini KPI orqali baholash uslubiyati.....	357
Toshpo'latov Azizbek Shermuxamadovich	
Faol tadbirkorlar faoliyatida kambag'al oilalarni iqtisodiy-ijtimoiy holatini yaxshilash imkoniyatlari.....	362
Salamov Ibrohim, Nazarova Maryam Sharifovna, Kazakova Zulayxo Saloxiddinovna, Jonibekov Faxriddin Beknazarovich, Kudratov Rizo Turdibayevich, Ulmasova Oygul Baxtiyorovna, Xamdamova Nasiba Ablakulovna, Xudayberdiyeva Ma'rifat Umarovna	
Xo'jalik yurituvchi subyektlar strategiyasi tahlilining o'ziga xos xususiyatlari	369
Tursunova Shaxnoza Farxod qizi	
Процессы цифровизации АО “Hududgazta'minot”	373
Хусанов Кахрамон Нишонович	
O'zbekistonda aholi turmush darajasini oshirish yo'llari.....	378
Abdullayeva Madina Kamilovna, Eldorbekov G'ofurbek Iskandarbek o'g'li	
Aholi farovonligini oshirishda tadbirkorlik subyektlari uchun kredit tizimini takomillashtirish mexanizmi.....	381
Bobayev Isroiljon Abdinabiyeich	
Mamlakatga jalb qilingan xorijiy kapitalning tovarlar va xizmatlar importi salohiyatiga ta'sirini ekonometrik modellar bilan baholash.....	386
Saydullayev Azamat Jo'raqul o'g'li	

O'zbekistonda bank xizmatlari raqobatbardoshligini baholash mazmuni va o'ziga xos xususiyatlari.....	394
Sh. Madraimov	
Kapital bozorida sug'urta kompaniyalar institutsional investor sifatida	397
Xasanova Lola Mamasharifovna	
Yangi O'zbekiston strategiyasida institutsional islohotlarni yanada chuqurlashtirish va ko'p funksiyali raqamlashtirishning ilmiy asoslari	400
B. B. Berkinov	
O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari orqali jinoiy yo'l bilan olingan daromadlarni legallashtirish mexanizmlari.....	409
G'afurov Umidjon Bahodir o'g'li	
Rivojlangan mamlakatlarda keksa fuqarolarning bandligini oshirish kam ta'minlangan aholi qatlamini qo'llab-quvvatlash usuli sifatida (Yaponiya tajribasi misolida).....	413
Karimov Bekzodjon Ilxomovich	
Tashqi savdoni oshirishda boj-tarif siyosatini takomillashtirish mexanizmlari	420
Pardayev Ilhomjon G'ulomjon o'g'li	
Финансы или корпоративные финансы	426
Уринов Бобур Насиллоевич	
In Ensuring Economic Development in the Country Green Economy and its Features	432
Akhunova Shakhistakhon Nomonjanovna, Abdusattorova Mokhirabonu Abdugoppor kizi	
Tijorat banklarining investitsiya faoliyatini rivojlantirish yo'nalishlari	437
Jo'rayev O'ktam Panji o'g'li	
Сокращение уровня бедности в Узбекистане.....	443
Амирджанова Ситора Суннат кизи	
Paxtachilik sohasida ishlab chiqarish jarayonlari samaradorligini oshirishning innovatsion yechimlari va uning foydaga ta'sirini baholash	448
S. B. Inoyatov	
Tijorat banklarida muammoli kreditlar bilan ishlash amaliyotidagi muammolar va ularni barataraf etish yo'llari	453
Maxmudov Rahimjon Hamid o'g'li	
Mahalliy budjet daromadlarining nazariy va ilmiy asoslari	460
O'lokulova Feruza Mansurovna	
Kambag'allikni qisqartirish – aholi turmush farovonligini ta'minlashning muhim omili	463
Usmanov Baxodir Baxtiyorovich	
Raqamli marketingni rivojlantirish zaruriyati	469
Xalmuxamedova Zebaxon Babaxanovna	
Tijorat banklari o'rtasidagi raqobatni rivojlantirish orqali fond bozorida aksiyalar narxini barqarorligini ta'minlash istiqbollari	473
M. Yuldosheva	
Konchilik sanoati korxonalarida innovatsion faoliyatni rivojlantirish mexanizmlarining ilmiy-nazariy asoslari	480
Kurbanova Mehriniso Nematjanovna	
O'zbekistonda banklar moliyaviy xizmatlari va ular sifatining amaldagi holati tahlili	487
Mirzayev Mirza Abdullayevich	
Oliy ta'lim muassasalarining iqtisodiy samaradorlikning raqobatbardoshligini institutsional tahlil qilish mexanizmi.....	492
Saydullayeva Saodat Abdumajidovna	
Integrasiya sharoitida to'qimachilik sanoatining rivojlanishi	499
Ziyayeva Muhtasar Mansurdjanovna	
Auditorlik tekshiruvini tashkil etish va o'tkazish jarayonlarini takomillashtirish	503
Karamatova Noiba Husnitdinovna	
Davlatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashning nazariy jihatlarini	510
Mamatov Mamajan Axmadjonovich	
Экономическое сознание и экономическое мышление: теоретический анализ.....	517
Пардаев Мамаюнус Каршибаевич, Мухаммедов Мурод Мухаммедович	
O'zbekiston respublikasi tijorat banklari tomonidan qurilish korxonalarini kreditlashni takomillashtirish yo'llari	522
Sultanov Baxram Begdullayevich	

Роль искусственного интеллекта в современных технологиях медиаобразования в высших учебных заведениях.....	526
Самигова Гуландом Абдужаббаровна	
Talabalarga moliyaviy yordam dasturlari va ularning ta'lim sifatiga ta'siri	534
Mirzayeva Muhlisa Ubaydullo qizi	
Mintaqaviy investitsion jozibadorlik va investitsion siyosat: nazariy talqin	539
Muminov Akmal Tulkunovich	
Mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida oliy ta'lim tizimining ta'siri	543
Nasimov Adiz Azamat o'g'li, Baxtiyorova Jasmina Jasurovna, Axrorov Zarif Oripovich	
Respublikada fermer xo'jaliklarga xizmat ko'rsatishni rivojlantirish va agroxizmatlar bozorini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash imkoniyatlari	548
Shukurov Ilxom Safarboyevich	
Turli mamlakatlarda oliy ta'limni moliyalashtirish yo'llari	555
Umarova Moxigul Maxmayunus qizi	
Dehqonchilikni innovatsion asosda rivojlantirishning xorijiy tajribasi	560
Yuldashev G'iyos Turabekovich	
Tijorat bank xizmat turlarini islomiy bank xizmatlari orqali rivojlantirish istiqbollari	564
Bayjanova Gozsal Sarsengaliyevna	
Qishloq xo'jaligi mahsulotini baholash va hisobga olishning uslubiy jihatlarini takomillashtirish	570
Boltayev Abror Sayitmuradovich	
Секреты интересного урока в начальной школе	577
Гараева Олеся Владимировна	
Iqtisodiyotni barqaror rivojlanishda yashil iqtisodiyotning o'rni	580
Ibragimova Gulchehra Toxirovna	
Mahsulot va xizmatlarni raqamli transformatsiyasini amalga oshirish algoritmi	584
Kucharov Abrorjon Sobirjanovich, Bobojonov Azizjon Babaxanovich, Abdurakhmonov Abdumalik Abdurashidovich	
O'zbekiston Respublikasining soliq tizimi mamlakatda yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirish vositasi sifatida	591
Nabiyev Feruz Nurmurodovich	

BUDJET DAROMADLARINING SHAKLLANISHIDA EGRI SOLIQLARNING TA'SIRINI KO'P OMILLI EKONOMETRIK MODELLASHTIRISHDA TAHLIL QILISH

Abdunazarova Shahnoza Norqo'chqor qizi

Termiz davlat universiteti o'qituvchisi

PROGRESS
ПРОГРЕСС
TARAQQIYOT
ТАРАҚҚИЙОТ

Annotatsiya: Egri soliqlarning davlat budjeti daromadlarining shakllanishidagi ahamiyati sezilarli darajada muhim rol o'ynaydi. Mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlar samarasi o'laroq bugun barcha sohada bir qadam ilgarilaganimizni ko'rish mumkin. Albatta, bu quvonarli xabar soliq sohasidagi yangiliklarni ham chetlab o'tmaydi. Ushbu maqolada egri soliqlarning davlat budjeti daromadlariga ta'sirini ko'p omilli ekonometrik modellashtirish orqali unga ta'sir etuvchi omillari batafsil bayon qilinadi.

Rivojlangan mamlakatlarda egri soliqlar o'zlarining soliqlar tarkibida nisbatan kamroq ahamiyatga ega. Bu mamlakatlarda o'rtacha hisobda bilvosita soliqlar umumiy soliq tushumining 40 foizdan kamrog'ini tashkil qiladi. Rivojlangan mamlakatlarda bilvosita soliqlarning maqsadi keng jamoatchilikni soliq tarmog'ida ushlab turishdir. Egri soliqlar, asosan, boshqa yuridik shaxs yoki jismoniy shaxsga o'tkazilishi mumkin bo'lgan soliqlardir. Ular odatda ishlab chiqaruvchi yoki yetkazib beruvchiga yuklanadi, ular keyinchalik soliqni iste'molchiga o'tkazadi. Egri soliqning eng keng tarqalgan namunasi – sigaretalar va spirtli ichimliklarga aksiz solig'i. Bilvosita soliqlar va to'g'ridan-to'g'ri soliqlar ko'p jihatdan farqlanadi. Mamlakatimizda esa egri soliqlarning davlat budjetidagi ulushi 40% dan yuqoriligi uchun ahamiyatli hisoblanadi.

Kalit so'zlar: davlat budjeti, soliq, bilvosita soliqlar, EKKU usuli, ko'p omilli ekonometrik model, korrelasion matritsa.

Abstract: The importance of indirect taxes in the formation of state budget revenues plays a significant role. As a result of the reforms carried out in our country, it can be seen that today we have made a step forward in all areas. Of course, this good news does not exclude news in the tax field. This article describes in detail the factors influencing the effect of indirect taxes on state budget revenues through multifactor econometric modeling.

In developed countries, indirect taxes are relatively less important in their tax structure. In these countries, on average, indirect taxes make up less than 40 percent of total tax revenue. The purpose of indirect taxes in developed countries is to keep the general public in the tax net. Indirect taxes are basically taxes that can be transferred to another legal entity or individual. They are usually charged to the manufacturer or supplier, who then pass the tax on to the consumer. The most common example of an indirect tax is the excise tax on cigarettes and alcohol. Indirect taxes and direct taxes differ in many ways. In our country, the share of indirect taxes in the state budget is more than 40%.

Key words: state budget, tax, indirect taxes, MOLS(EKKU) method, multifactor econometric model, correlation matrix.

Аннотация: Значение косвенных налогов в формировании доходов государственного бюджета играет значительную роль. В результате реформ, проведенных в нашей стране, видно, что сегодня мы сделали шаг вперед во всех сферах. Конечно, эта хорошая новость не исключает новостей в налоговой сфере. В данной статье подробно описаны факторы, влияющие на влияние косвенных налогов на доходы государственного бюджета посредством многофакторного эконометрического моделирования.

В развитых странах косвенные налоги играют сравнительно меньшую роль в их налоговой структуре. В этих странах в среднем косвенные налоги составляют менее 40 процентов совокупных налоговых поступлений. Целью косвенных налогов в развитых странах является удержание населения в налоговой сети. Косвенные налоги – это, по сути, налоги, которые могут быть переданы другому юридическому или физическому лицу. Обычно они взимаются с производителя или поставщика, которые затем переключают налог на потребителя. Наиболее распространенным примером косвенного налога является акциз на сигареты и алкоголь. Косвенные налоги и прямые налоги во многом различаются. В нашей стране доля косвенных налогов в государственном бюджете составляет более 40%.

Ключевые слова: государственный бюджет, налог, косвенные налоги, метод ЭККУ, многофакторная эконометрическая модель, корреляционная матрица.

KIRISH

Jahon soliq amaliyotida Davlat budjeti daromadlari tarkibida to'g'ri va egri soliqlarning nisbatiga qarab u yoki bu mamlakat iqtisodiyotining rivojlanganlik darajasiga baho berish mumkin. Masalan, AQSHda budjet daromadlari tarkibida to'g'ri soliqlar salmog'ining 90 foizga yaqin bo'lishi bu mamlakat iqtisodiyotining yuqori darajada rivojlanganligidan darak beradi. Egri soliqlar tarkibiga qo'shilgan qiymat solig'i, aksiz solig'i, bojxona boji, jismoniy shaxslarning transport vositalari uchun benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun soliqlari kiradi. O'zbekiston Respublikasi davlat budjeti ijtimoiy xarajatlarini o'sish tendensiyasiga ega ekanligi davlat budjeti daromadlari hajmini uzluksiz oshirib borishni taqozo qiladi. Buning natijasida esa, qo'shilgan qiymat solig'i, aksiz solig'i kabi barqaror daromad manbalarini budjet daromadlarining tarkibidagi yuqori salmog'ini ta'minlashni taqozo qiladi. Yuqorida aytib o'tilganidek, to'g'ri va egri soliqlar yagona soliq tizimini tashkil etib, bir-biri bilan o'zaro bog'langandir. Yevropa mamlakatlarida egri soliqlarning roli AQSH, Yaponiya, Kanada va Avstraliyaga qaraganda yuqoridir. Yevropa mamlakatlarida jami soliq tushumlarining hajmida egri soliqlarning salmog'i 40 foizdan yuqori bo'lib, ayrim mamlakatlarda 50 foizni tashkil etadi. Mazkur ko'rsatkich 50 foizdan yuqori bo'lgan mamlakatlar guruhiga Meksika, Turkiya va Koreya kiradi. AQSH, Yaponiya, Kanada va Avstraliyada esa ushbu ko'rsatkich 25–30 foizni tashkil qiladi [2].

Ma'lumki, soliqlar bevosita davlatning paydo bo'lishi bilan bog'liqdir, ya'ni davlat o'zining vakolatiga kiruvchi vazifalarni bajarish uchun moliyaviy manba sifatida soliqlardan foydalanadi. Soliqlarning amal qilishi bu obyektivlikdir, chunki jamiyatni tashkil etuvchi barcha subyektlar ham real sektorda, ya'ni ishlab chiqarish sohasida faoliyat ko'rsatmaydi. Jamiyatda boshqalar tomonidan rad etilgan yoki faoliyati iqtisodiy samarasiz bo'lgan sohalar ham mavjudki, bular soliqlarni obyektiv amal qilishini talab etadi. Aniqroq qilib aytganda jamiyatni norentabel (mudofaa, meditsina, fan, maorif, madaniyat va boshq.) va rentabel sohaga ajralishi hamda norentabel sohani moliyalashtirishning tabiiy zarurligi soliqlarni obyektiv amal qilishini zarur qilib qo'yadi, vaholanki, norentabel sohaning ijtimoiy xizmatlari, asosan, davlat tomonidan amalga oshiriladiki, ularni moliyalashtirish usuli sifatida yuzaga chiquvchi soliqlar ham shu tufayli bevosita davlatga tegishli bo'ladi.

Davlat uchun budjet daromadlarining asosiy manbayi hisoblangan soliqlar katta ahamiyatga ega. Soliqlarning amal qilishini bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida ikki holat bilan ifodalash mumkin: birinchidan, davlatning qator vazifalarini mablag' bilan ta'minlash zarurligi, ikkinchidan, bozor iqtisodiyoti qonun-qoidalari hisoblanadi.

Davlat budjeti daromadlari 2023-yilda 231 trillion so'mni tashkil qilib, bu ko'rsatkich 2022-yilga nisbatan 14,4 foizga oshdi va 29 trillion so'mga yetdi. Jumladan, Soliqdan davlat budjetiga tushumlar 184,5 trillion so'mni tashkil etdi. Soliqlardan tushumlarning asosiy qismini bilvosita soliqlar tashkil qilib, bu summa 83 trillion yoki Davlat budjeti umumiy daromadlarining 36 foizini tashkil qildi. Bu holat 2022-yildagiga qaraganda 11 trillion so'mga yoki 15,3 foizga oshishini ta'minladi. Bu ko'rsatkichlarda bilvosita soliqlarning o'sishi juda keskin miqdoriy ko'rsatkichlarni ko'rsatmagan.

2023 ЙИЛ ДАВЛАТ БЮДЖЕТИ ДАРОМАДЛАРИ ПРОГНОЗИНИНГ ТАРКИБИ, МЛРД СЎМ

1-rasm: Davlat budjeti daromadlari prognozining tarkibi, mlrd so'm¹

Sababi shundan iboratki, 2023-yilda ba'zi mahsulotlarga aksiz solig'i stavkasi aksiz to'lanadigan tovar tarkibidagi suv qo'shilmagan etil spirtining 1 litri uchun 34500 so'm miqdorida belgilandi. 2023-yilning 1-fevralidan boshlab neft mahsulotlari hamda ishlab chiqariladigan alkogol va tamaki mahsulotlari bo'yicha aksiz solig'i

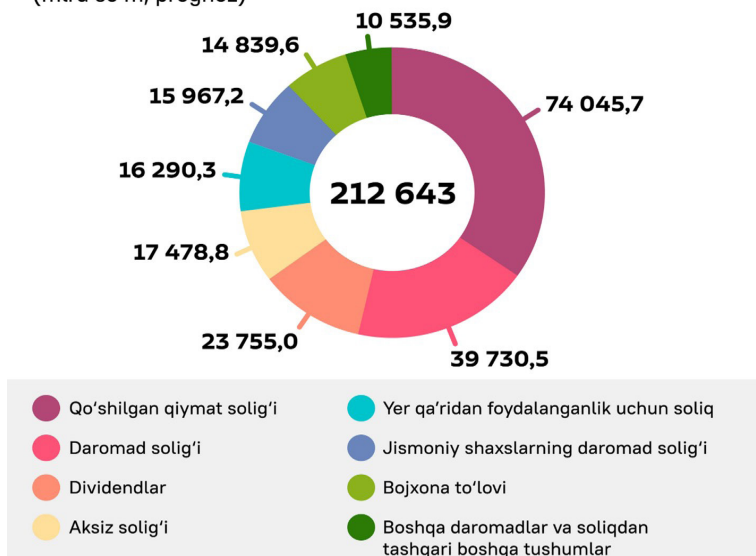
1 https://api.mf.uz/media/document_files/Budjet_23_uz.pdf

stavkalari 10 foizga indeksatsiya qilindi. 2023–yilning 1–yanvaridan boshlab oziq-ovqat xomashyosidan rektifikatsiyalangan etil spirti, 2023–yilning 1–yanvaridan boshlab alkogol va tamaki mahsulotlarini import qilishda aksiz solig'i stavkalari 5 foizga pasaytirildi.

O'zbekistonning 2024-yilgi respublika byudjeti daromadlari tarkibi

(mlrd so'm, prognoz)

2-rasm: O'zbekistonning 2024-yilgi respublika byudjeti daromadlarining tarkibi²

Natijada soliq yukining kamayishi aynan bu bilvosita soliqning davlat budjeti tarkibidagi ulushining juda yuqori ko'rsatkichda oshishiga olib kelmadi. Bundan tashqari QQSning 15%lik soliq yuki 12%ga pasaytirilgani bu egri soliq ya'ni QQS solig'ini to'lovchi tadbirkorlarning soliq to'lovlari kamayishini ko'rsatdi.

2024-yil uchun davlat budjeti daromadlarining tarkibidagi egri soliqlarning ulushi 2023-yildagi egri soliqlarning budjet daromadlaridagi ulushiga nisbatan 20,3% o'sishi kutilmoqda. Bu shuni anglatadiki, demak qo'shimcha qiymat yaratadigan soliq to'lovchi korxonalarimiz ko'paygan hamda yangi soliq kodeksimizda egri soliqlardagi o'zgarishlar ham bunga ijobiy ta'sirini ko'rsatmoqda.

Natijalar va tahlil. Tadqiqotimiz doirasida egri soliqlar hajmiga turli omillarning ta'sirini tadqiq etamiz. Man-tiqiy fikrlash asosida bir necha omillarni tanlab oldik va ular natijaviy belgi egri soliqlar hajmiga ta'sir etadi deb faraz qildik ^[3]. Bu omillar quyidagilar:

1-jadval: Egri soliqlarga ta'sir etuvchi omillar (trln, so'm)³

Yillar	Egri soliqlar	Ulgurji savdo	Chakana savdo	Eksport	Import
n	y	x ₁	x ₂	x ₃	x ₄
2013	31,2618	22,001	46,863	175,4525	170,8499
2014	39,6737	25,512	51,033	165,9354	171,3081
2015	46,0905	29,156	63,027	153,2154	152,1039
2016	50,422	35,396	81,278	148,1594	148,6852
2017	61,9395	38,799	95,952	153,7833	171,6516
2018	94,6427	57,481	113,971	171,3866	238,131
2019	112,8193	86,538	141,385	213,8689	297,5809
2020	112,009	128,741	168,649	185,0029	259,1337
2021	134,0484	183,112	216,694	204,1194	312,4695
2022	175,637	258,444	270,687	236,348	376,905
2023	196,1008	1675,712	295,319	298,9	466,725

² https://api.mf.uz/media/document_files/Budjet_23_uz.pdf

³ <https://stat.uz/uz/>

Ushbu farazni to'g'riligini tekshirish uchun ko'p omilli korrelyatsion tahlil o'tqazdik. (1-jadval). Natijalar 2-jadvalda keltirilgan. Buning uchun biz MS excelning Анализ данных paketidan foydalandik.

2-jadval: Tahlilimizning korrelyatsion matritsasi⁴

	y	x ₁	x ₂	x ₃	x ₄
y	1				
x ₁	0,705024	1			
x ₂	0,987968	0,704558	1		
x ₃	0,899872	0,862998	0,882529	1	
x ₄	0,976434	0,784276	0,957462	0,968882	1

2-jadvalga ko'ra, ko'p omilli model tuzishning 1-sharti y (natijaviy omil belgi) bilan x (ta'sir etuvchi omil belgi) o'rtasidagi bog'lanishga ko'ra baholaymiz. x₂, x₃, x₄ y bilan zich bog'langan, ya'ni r_{xyi} ≥ 0,8 shartni qanoatlantiradi. ni esa y bilan o'rtachadan zichroq bo'lganligi sababli uni tahlildan chiqarib tashlaymiz. Shuningdek, ko'p omilli model tuzishning 2-sharti bo'yicha ya'ni x lar bir-biri bilan zich bog'langan bo'lmaslig kerak. Shuning uchun quyidagi qiymatlarni olamiz:

1. x₁ va x₂ r_{x1x2} = 0,7

2. x₁ va x₄ r_{x1x4} = 0,78

Yuqoridagi qiymatlar o'zaro multikollinlar bo'lmay ular bir vaqtning o'zida modelda qatnashishi mumkin, shunday qilib korrelyatsion tahlil natijasiga ko'ra quyidagi modellarni tuzish mumkin.

1. y = a₁ + b₁ × x₁ + b₂ × x₂

2. y = a₂ + b₂ × x₁ + b₄ × x₄

Dastlab birinchi modelni identifikatsiya qilamiz. Buning uchun EKKU (Eng kichik kvadratlar usuli) dan foydalanamiz.

$$\begin{aligned} na + b_1 \sum x_1 + b_2 \sum x_2 &= \sum y \\ \sum x_1 + b_1 \sum x_1^2 + b_2 \sum x_1 x_2 &= \sum y x_1 \\ \sum x_2 + b_1 \sum x_1 x_2 + b_2 \sum x_2^2 &= \sum y x_2 \end{aligned}$$

Dastlab formulada talab etilgan ko'rsatkichlar qiymatini hisoblab chiqdik. (3-jadval).

3-jadval: Ba'zi hisob-kitoblar⁵

n	y	x ₁	x ₂	x ₁ ²	x ₂ ²	yx ₁	yx ₂	x ₁ x ₂
1	31,2618	22,001	46,863	484,0704	2196,141	687,809	1465,021	1031,061
2	39,6737	25,512	51,033	650,893	2604,397	1012,18	2024,679	1301,993
3	46,0905	29,156	63,027	850,084	3972,417	1343,823	2904,951	1837,631
4	50,422	35,396	81,278	1252,909	6606,157	1784,76	4098,212	2876,963
5	61,9395	38,799	95,952	1505,415	9206,892	2403,233	5943,252	3722,929
6	94,6427	57,481	113,971	3304,176	12989,56	5440,248	10786,593	6551,32
7	112,8193	86,538	141,385	7488,872	19989,75	9763,187	15950,969	12235,22
8	112,009	128,741	168,649	16574,433	28442,5	14420,232	18890,21	21712,17
9	134,0484	183,112	216,694	33530,107	46956,56	24545,908	29047,568	39679,45
10	175,637	258,444	270,687	66793,321	73271,53	45392,335	47542,678	69957,48
11	196,1008	1675,712	295,319	2808012,718	87213,71	328608,581	57912,425	494870,9
Jami	1054,644	2540,898	1544,862	2940447,002	293449,618	435402,301	196566,564	655777
O'rtacha	95,877	230,991	140,442	267313,364	26677,238	39582,027	17869,688	59616,1

4 Muallif ishlanmasi

5 Muallif ishlanmasi

Ekonometrik model funksiyasini $y = a + b_1x_1 + b_2x_2$ ko'rinishida olamiz. Noma'lum parametrlar topish ushun tenglamalar tizimini tuzamiz:

$$\begin{cases} na + b_1 \sum x_1 + b_2 \sum x_2 = \sum y \\ a \sum x_1 + b_1 \sum x_1^2 + b_2 \sum x_1x_2 = \sum yx_1 \\ a \sum x_2 + b_1 \sum x_1x_2 + b_2 \sum x_2^2 = \sum yx_2 \end{cases}$$

$$\begin{cases} 11a + 2540,898b_1 + 1544,862b_2 = 1054,644 \\ 2540,898a + 2940447,002b_1 + 655777b_2 = 435402,301 \\ 1544,862a + 655777b_1 + 293449,618b_2 = 196566,564 \end{cases}$$

Δ – tenglama tizimi aniqlovchisini topamiz:

$$\Delta = \begin{vmatrix} 11 & 2540,898 & 1544,862 \\ 2540,898 & 2940447,002 & 655777 \\ 1544,862 & 655777 & 293449,618 \end{vmatrix}$$

$$= (11 \cdot 2940447,002 \cdot 293449,618 + 2540,898 \cdot 655777 \cdot 1544,862 + 2540,898 \cdot 655777 \cdot 1544,862) - (1544,862 \cdot 2940447,002 \cdot 1544,862 + 2540,898 \cdot 2540,898 \cdot 293449,618 + 655777 \cdot 655777 \cdot 11) = 997598384727,04$$

Δa , Δb_1 , Δb_2 tizimning aniqlovchilari esa matritsasining tegishli ustunini tizimning chap tomonidagi ma'lumotlar bilan almashtirish orqali olinadi:

$$\Delta a = \begin{vmatrix} 1054,644 & 2540,898 & 1544,862 \\ 435402,301 & 2940447,002 & 655777 \\ 196566,564 & 655777 & 293449,618 \end{vmatrix} = 7315460782778,1$$

$$\Delta b_1 = \begin{vmatrix} 11 & 1054,644 & 1544,862 \\ 2540,898 & 435402,301 & 655777 \\ 1544,862 & 196566,564 & 293449,618 \end{vmatrix} = 1419587463562,7$$

$$\Delta b_2 = \begin{vmatrix} 11 & 2540,898 & 1054,644 \\ 2540,898 & 2940447,002 & 435402,301 \\ 1544,862 & 655777 & 196566,564 \end{vmatrix} = 623885838073,47$$

Tenglama parametrlarini topamiz:

$$a = \frac{\Delta a}{\Delta} = \frac{7315460782778,1}{997598384727,04} = 7,33$$

$$b_1 = \frac{\Delta b_1}{\Delta} = \frac{1419587463562,7}{997598384727,04} = 1,42$$

$$b_2 = \frac{\Delta b_2}{\Delta} = \frac{623885838073,47}{997598384727,04} = 0,63$$

Shunday qilib modelimizning umumiy ko'rinishi quyidagicha bo'ldi:

$$y = 7,33 + 1,42x_1 + 0,63x_2$$

XULOSA

Boshqa omillar ta'siri o'zgarmas bo'lganda x_1 ulgurji savdo hajmini 1 trln so'mga oshirish respublika budjetiga tushadigan egri soliqlarning 1,42 trlnga oshirarkan. Chakana savdo hajmini 1 trln so'mga oshirish esa boshqa omillar ta'siri o'zgarmas bo'lganda y ning ya'ni egri soliqning 0,63 trln so'mga o'sishiga olib keladi.

Ikkinchi modelni ham shu yo'l bilan baholaganimizda quyidagicha ko'rinishga keldi:

$$y = 0,362 + 2,065x_1 + 0,36x_2$$

Xulosa: Boshqa omillar ta'siri o'zgarmas bo'lganda x_1 ulgurji savdo hajmini 1 trln so'mga oshirish respublika budjetiga tushadigan egri soliqlarning 2,065 trlnga oshirarkan. Import hajmining 1 trln so'mga oshirish esa boshqa omillar ta'siri o'zgarmas bo'lganda y ning ya'ni egri soliqning 0,36 trln so'mga o'sishiga olib keladi. Demak egri soliqlarning budjetga tushish hajmini oshirish uchun ulgurji hamda chakana savdo hajmini oshirish davlat budjetimiz uchun ijobiy natijaga olib kelar ekan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdurahmonov O. Xorijiy mamlakatlarda soliq tizimlari. O'quv qo'llanmasi. – T.: TDIU nashr., 2003.
2. U.To'lakov, O.Maxmudov. Soliq va soliqqa tortish. O'quv qo'llanmasi. T.: "IRFON-PRINT" nashr. 2023
3. Тураев Б. Корреляционно-регрессионный анализ доли строительных работ в валовом региональном продукте Сурхандарьинской области // Экономика и инновационные технологии. – 2021. – №. 6. – С.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi rasmiy sayti www.stat.uz
5. Iqtisodiyot va moliya vazirligi. Fuqarolar uchun budjet 2023. https://api.mf.uz/media/document_files/Budjet_23_uz.pdf

Jurnal sayti: <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Xondamir Ismoilov

Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2024. № 2

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

El.Pochta: sq143235@gmail.com

Bot: [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77)

Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo'lishingiz mumkin. Obuna bo'lgach, [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77) telegram sahifamizga to'lov haqidagi ma'lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo'natishingizni so'raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo'natamiz.

"Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali 03.11.2022-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №566955 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug'bek tumani
Kumushkon ko'chasi, 26-uy.

Jurnalning ilmiyligi:

"Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2023-yil 1-apreldagi 336/3-sonli qarori bilan ro'yxatdan o'tkazilgan.